Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. १४२८

Title तत्वचिन्तामणि प्रकाशे उपमान परिच्छेदः

Author म.म. देवदत्तः

Extent ९ Age ×

Subject न्यायशास्त्रम्

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तत्त्वचिन्तामणिप्रकाशे उपमानपरिच्छेदः

१४२८

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥शिष्यावधानाय प्रतिजानीते। अथेति। अनुमाननिरूपणानंतरमित्यर्थः। तदानंतर्यसंगतिः प्रागुक्तैव। शब्दश
क्तिग्राहकतयोपमानस्य शब्दोपजीव्यतया ततः प्राथम्यं। अतिदेशवाक्यस्य तदुपजीव्यत्वेपि न शब्दमात्रं तथेति क्रमाणः तावच्छेदकावच्छि
न्नोपजीव्यत्वं पुरस्कृतमिति ध्येयं। जरन्नैयायिकमतमाह। नवीनेति। उपमाने निरूपणीय इत्यर्थः। ननु सादृश्यं सामान्यं तच्च यथा प्रत्य
क्षादिगम्यमेवेति नातिरिक्तमुपमानमत आह। सादृश्यं चेति। तच्च नान्यगम्यमित्यत्र संधिः। मेयत्वादिना सर्वसादृश्यमिष्टमेवेत्यत
चेराह। स्येति। सर्वस्येत्यनुपपन्नते। न च गगनं गगनाकारमिति वदिष्टापत्तिः। तत्राप्यवच्छेदकत्वेदोपगमादितिरावः। तदाः स्तुसदृशमंदसदृ
शयोः। न चेदं संयोगेपि तुल्यं। यदि च संयोगोपलक्षितसंयोगाश्रयत्वं स्वस्मिन्न विरुद्धं तत्सादृश्येपि तुल्यमित्यरुचेराह। गोरिति। ग
वित्वादीति। गोसादृश्यनैक्यमेकवित्ति वेधत्वेनेत्यर्थः। यद्यपि सादृश्यविशेष्यकगोनिष्ठत्वप्रकारकप्रत्यक्षापादनं दृष्टापत्तिः। गोवि
शेष्यकप्रत्यक्षापादनं च तदसन्निकर्षादकुरुं। तथापि पूर्वदोष एवतात्पर्यं। चाक्षुषत्वापादनं च परं प्रतिपरमते नेव स्वयं तस्योपमानप्र
रिच्छेद्यत्वोपगमात्। अनुगमेति। गोत्वादिवत्सादृश्यत्वं जातिरेवेत्यर्थः। ननु तन्निष्ठसादृश्यत्वजातेरेव तत्तद्व्यक्तिस्वस्मिन्नेत्तत्सिद्धापत्ति
रन्यस्यास्तत्तद्व्यक्तित्वाव ननुगमतादवस्थ्यमित्यरुचेराह। सत्तेति। अत्र तत्तावत्पदं ... क्रोचितं। यथार्थमित्यन्ये। शक्तिमादाय समवाय
च्छिन्नत्वमत्तावेपीतिवदुपाद... नमित्येके। संख्यायांतन्मतेतथाप्यतिप्रसक्तिरित्यरुचेराह। जातिवदिति। यद्यपि पूर्वक्तिमपि लक्षणभेद

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२ तथा वितत्वोक्तदोषाद्गुणान्तर्गतं तदनुपपत्तिरिति भावः ॥ गुणेति । गुणवृत्तित्वाकर्मवृत्तित्वाद्यसत्त्वमित्यर्थः । अत्र स्वरूपासिद्धिमाशंक्य निरा-
करोति । नचेति । अत एवेति । तन्मते आरोपस्यासंसर्गाग्रहरूपत्वादिति भावः ॥ ननु तत्र यत्र सादृश्यकल्पने गौरवमेव बाधकमित्यरुचेर
आह विशेषणेति । विनिगमकाभावेनेत्यर्थः ॥ यद्यप्याश्रयसादृश्यलाघवमेव विनिगमकं माश्रितानामनन्तत्वात्तथापि पूर्वोक्तदोषस्तदव-
स्थ एवाननुगमात् स्थितानां तत्सर्ववृत्तित्वाननुगमादित्यर्थः । विजातीयत्वइति । अन्ते दोषेऽपि सादृश्यवारणार्थमिदं अवयवत्वादिसामान्य-
स्य परंपरासंबंधेनावयविवृत्तित्वं बोध्यं । सादृश्यस्य सामान्यरूपतां द्वितीयं विना प्रयोगाद्यभावे न साध्यति । अत एवेति । ननु सामान्य-
बहुत्वादेकं सादृश्यमिति न स्यादित्यत आह । वनमिति । ननु एवमन्ते दोषेऽपि सादृश्यं स्यादत आह । भिन्नेति । भिन्नं यत्प्रधानसामान्यं गोत्वा-
यत्वादितेन व्यापकमित्यर्थः । न नु यमनयोश्चैत्रत्व [illegible] कुशत्वादिजातित्वाद्विजातीयत्वमेव [illegible] तथापि साजात्याभाव विवक्षा-
तत्र व्याप्तिसुखाविरुद्धजातिमत्त्वविवक्षायां तत्र व्याप्तिमाह । अवयवादीति । अतिव्याप्तिमाह । विसदृशयोरिति । यद्यपि तेन रूपे-
सादृश्यमिष्टमेव अन्यथासिद्धं तेषु गतेस्तथापि स्वमतावष्टंभेन तथोक्तं । एवमव्याप्तिस्तु द्रष्टव्या इति व्याप्तिस्तदवस्थैवेत्याह । विस-
दृशयोरिति । यद्यपि विवक्षायामप्ययं दोषस्तथाप्यनुगम एवोक्तरत्या तत्रोक्तावित इति ध्येयं । एतेन बहुत्वमेव त्रित्वचतुरादिष्व-
नुगतमित्यपास्तं तत्र ननुगमादिति । स्वोक्ते वृत्तसम्मतिमाह । तद्रूपमिति । एकत्वसादृश्यात्मत्वनुगते चित्रत्वमनुगमस्तत्पर्थ [illegible] धर्मपदस्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सामान्यपरिसाह। किंचेति। सिंहावलोकितन्यायेन पूर्वलक्षणदूषणं विधित्यन्ये। अनुपदोक्तदूषणद्वयोद्धाराय शंकते। अथेति। भेदः ए-
थ स्कंसप्रतियोगिकश्चेति। इतरनिरूप्य इत्यर्थः। तदीति। न चैवमन्योन्याभावरूपभेदस्तु तिवाच्यं अधिकरणभेदेनाभावभेद-
नस्तु उपगमेन तस्य प्रत्याश्रयं भिन्नत्वाभावादिति भावः॥ नहि भेदे सति तन्न देयमित्यत आह। अपि चेति। सामान्यतः उक्तानामेव
विशेषनिष्ठतयोद्धराति। एवमिति। पूर्वं तत्रायास्यादनया सह भेदः उक्तः इदानीं तु वैपरीत्यमुच्यत इत्यन्ये। न समवाय इत्युपलक्ष-
णं नास्त्यत्वादिविधिसुखप्रत्ययवेद्यत्वादित्यपि बोध्यं। अन्यथेति तत्रापि सगुणं निर्गुणं वा आद्ये द्रव्यत्वमंत्येपि स्पंदोऽस्पंदो वा आ-
द्ये कर्मत्वमंत्ये गुणत्वमिति परिशेषसंभवादित्यर्थः। कूपं तत्त्वं वियत्नाह। असाधारणान्येति। असाधारणान्यमात्रेत्यर्थः। अन्यथा भे-
भेदेति प्रसंगतादवस्थ्यापत्तेरसाधारणधर्मस्यैवं तेन विवक्षितमिति। अन्येषु धर्मबहुत्वे सर्वत्रास्तितया पितन्न विवक्षितम् यद
त एव वस्तुतिसाध्यसाधनवत्तामात्रेणेति। न चानेकपरं तदिति वाच्यं एकधर्मवत्त्वप्रतिसंधानेपि उपमानदर्शनात्। न चै-
वं सर्वस्य सदृशत्वापत्तिः। तेन धर्मेष्टापत्तेः। अन्यथा बहुत्वविवक्षायामप्रतीकारात्। तदिदं वस्तुनि के न धर्मेणेत्यादि
तदिदं वस्तुनीति केचित्तु बहुधर्मत्वप्रतिसंधानं विना गतव्यवहार इति तादृक्प्रस्थितमेवेत्याहुः। तस्मादसदृशाद्वा तस्यादि
तिप्रागुक्तमुद्धरति। नैदाघरितत्वादिति। एष्टव्यक्तावरितत्वादित्यर्थः। नन्वेवं सप्रतियोगिकमपि न स्यादत्र घटेन प्रतियो-

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उ०लक्ष० २ जित्वादेतत्राह तद्गतेति। चंद्र इवेति। द्वयोरेतिवत् प्रतियोगित्वं संसर्गः सादृश्यमिव शब्दार्थः। तदनुरूपणयाचंद्रप्रतियोगिकसादृ
श्याश्रयत्वधीरिति ध्येयं। प्रत्युर्सदृश्यं तदर्थ इति। तन्न। तथात्वेपदार्थैकदेशसादृश्ये चंद्रादेः प्रतियोगित्वेनान्वयापत्तेः। गौ
रवात्र। उक्तमिति। चतुष्टुरणत्वादिनेति शेषः। मुख्यमुख्यत्वे। किंचेति। तन्मत इति शेषः। नहि धूमादिनाननुगतेकथं सद्भाती
यानुमितिरतत्राह। धूमेति। अनुभवविरोधादिति। नकु धर्मविशेषज्ञानं विनापि सदृशव्यवहार इत्यनुभवविरुद्धमित्यर्थः। सप्र
तियोगिकत्वमुक्तं विस्मृत्य शंकते। अथेति। उक्तं स्मारयति। सादृश्यवदिति। एवंकिमेवशंको न्नरास्यां प्रपंचितमित्यत्र। यद्यप्युक्तौ
क्ता। नतिप्रसक्तलक्षणनिर्वचने संकरशंका नास्त्येव तथापि तदेव परबोधाय प्रपंचयति। नत्वेवेति। ननु तेदमात्रस्यैव लक्षणत्वे
दकत्वात्कुसमान इति व्यर्थं। सेर्दश्वेति तत्वे पूर्वोक्तिदोष इति। अरुचेरिदं इत्येव विवृणोति। नदृशेऽस्मिन्निति। तत्प्रतियोगिका
न्यान्यात्वावत्तीत्यर्थः। यद्वा तद्साधारणधर्मालावद्वतीत्यर्थः। नन्वेवमिति। उक्तं नहतलक्षणस्यतत्रापिसत्वादिति लावः
ननु सादृश्यप्रतियोगितावच्छेदकशून्येन हर्मवत्तात हत्ता एवं चगोत्वं प्रतियोगितावच्छेदकमादाय त्वदुच्यते नदागाव्यक्त्यंतर राम
लक्षणमेवनास्ताति नोक्तप्रसंगः केवलं व्यक्त्यंतरेणापि गोत्वसंबंधादियमपि गौरितिसमुच्चय एव स्यात्। नत्वमात्रस्यैति २
तत्त्वं चेत्प्रतियोगितावच्छेदकं तदेष्टापत्तिरित्याह। नकाहनीति। यत्तु एकमात्रस्यो लयवृत्तित्वग्रहे समुच्चयः तन्न तत्सादृश्य
वांधर्मवत्त्वाने

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

=अपसंगा=

सादृश्यघारित्यर्थइति ।नन्व ।एवमपिगोत्वघटितवान्नवानयमपितत्कृतबद्धर्मवानित्यादौ समुच्चयैति प्रसंगतादवस्थ्यात् ॥
यदि चात्र सादृश्यविषयत्वमिष्टमेव तदायमपि गोरित्यत्रापि न दृस्त्विति ।किंस मुच्चयलेदकानुसरणप्रयासेनेति ।आशयमवि
द्वानुशंकते ।तथापीति ।उक्तालिप्रायेण परिहरति ।एकेत्येति ।शृंगादिमतिशृंगादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसादृश्याभावे पिंगो
त्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसादृश्यस्याविरोधात्तद्वीरविरुद्धैवेतिसावधा ।नवीनाः ।प्राचीनाकरनवीनाः ।नापीति ।गुणाकर्मणोर्
न्यधमनाश्रयत्वादिति लाघवा ।व्यतिचारादिति ।उक्तस्तुरवद्धयइत्यर्थः ।विलक्षणेति ।एतच्चोपलक्षणं ।तदुक्तयमात्रवृत्ति
जात्यत्तावेपितादृशानेकोपाधिसंलवादित्यपिद्रष्टव्यं ।प्रतिबंदिमाह ।किंचैवमिति ।पदार्थान्तरमितिशेषः ।विनिगम
कमाह ।विशेषस्येति ।नहीति ।यदिसादृश्याभावोवैसादृश्यं नवक्तेति तत्रगोसादृश्यसामान्याभावाभावात् गोरिवमहिषी
त्यपावन[illegible]क्षीरवत्वादिना विवक्षितं सादृश्यं तत्रैवात एव तथा च साधर्म्यं सादृश्यं वैधर्म्यं वैसादृश्यमिति द्रष्टव्यम् यम वा नत्वेता गीच्यब्धरु ४
वेनापरान्यथासिद्धिरिति समुदायार्थः ।पावनत्वक्षीरवत्वादिनेति पाठ गवयैतर्थे पावनत्वं नैतथा क्षीरवत्वमितितेन रूपेण
गावैसादृश्यमित्यर्थः ।यद्यपि सादृश्यसामान्यमपेक्ष्य वैसादृश्यं सादृश्यविशेषाभावमादाय तदुपपत्तिः स्यादेवं तथापि कृ सहेमेर
प्तनैवोपपन्नावतिरिक्तसादृश्यमानाभावइत्यत्रैव तात्पर्यं ।यद्यपि सादृश्यत्वे देश्यतिरेकाणि रस्तमेवेति तथापि वस्तुगतिमनुरुध्यानः

सादृश्याद्योभावमे [illegible] रवविवक्षितसादृश्यानाश्रयइत्युक्तेः२

वे

वा२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उ०स०टी
३ कस्यचिन्मतं दूषयितुमुपन्यस्यति । यदिति । लाघवादिति भावः । तस्येति । यद्यपि स्वधर्मवत्त्वं स्वस्मिन्नु साहश्यमिति स्वधर्मे स्वस्य प्रति
योगित्वादभेदेपि स्वधर्मद्वारकः संबंधो नानुपपन्नः अन्यथा स्वस्यापि भिन्नइत्यादिप्रयोगो न स्यात् । तथापि तत्सदृशोयं न तु स इत्यादि
नात्तत्साहश्ययोर्भेदानुभवादेवमुक्तमिति मंतव्यं । भेदाभेदाइति । भेदघटितत्वमभिप्रेत्येदं । एकदेश इति । लक्षणयेति भावः ।
लक्षणाबीजमनुपपत्तिमाह । कथमिति । मुख्य इति । ननु भेदाभेदसंशये सदृशपदमवहारएदमुख्यास्क प्रकृते लक्षणेत्येवास्तु
विनिगमनाभावादिति चेत् । ~~अयं गौरेन सदृश इति प्रयोगाभावादभेदे साहश्यानुपपत्तौ नचैवं विनिगमकाभावादिति वाच्यं~~ । अ
यं गौरेन सदृश इति प्रयोगाभावादभेदे साहश्यानुपपत्तौ तत्रैव लक्षणौचित्यात्र न्याय्यत्वादिति भावः । सोयं स्वगोत्रकलहो तिरिक्तं
साहश्यं नेत्युपसंहरन्नाह । तस्मादिति । भावरूप । तमाह । स्यादेतदिति । नन्विदमनुभवकलहस्य रस्तमित्यरुचेराह । किंचेति ।
हेत्वसिद्धिमप्याह । गवयेति । विशेष्यासन्निकर्षादिति दोषसत्येव दृष्टांतासिद्धिमाह । गवयांतरेति । अनुपलब्धेरिति । साक्षमम
मानांतरमेवेतीष्टापत्तिरिति भावः । प्रत्यक्षादेवेति । अन्मत इति शेषः । मन्मते चानुपलब्धित एवेत्यपि बोध्यं । यद्यप्येवमपि तत्त्वे तत्प्र राम
त्यक्षफलनिर्विकल्पकजन्यसविकल्पकस्यापि प्रत्यक्षांतर्भावेन स्यादिति शंकते । नकिमिति । उत्तरं तत्रादिति । तत्सहकृतत ३
त्फलजन्यायात दभावइत्यर्थः । प्रकृते पां डियसाहित्यमेवास्तीति तदंतर्भाव एव स्यादित्याह । अस्तीति । साहश्यज्ञान एवतदन्य

अत्र तृतीयपङ्क्तौ शोधपत्रं इहमयं चतुर्थि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

3 यावद्विशेषेति यावत्सहधर्मधिये इत्यर्थः। संयोगादेर्व्यासज्यवृत्तितया प्रत्येकं तदाश्रयत्वाभावान्मिलितसन्निकर्षापेक्षा सादृश्येतु नैवं अन्यथा गोत्व जातिज्ञाने तत्सं
निकर्षज्ञानापत्तेस्संनव्यादिसाहृ। अन्यथेति। एक बोधलक्षणं एवं सति एडतत्वप्रकारक प्रमाधप्रतान्निरपि बोध्या अतएवली ज्ञानतीप्रकाशस्य मविपरीतप्रत्ययो नेड

शोधपत्रमिदं गोविशेषकप्रत्यक्षानुपपत्तिरेव तथापि वैधर्म्यमप्युपमानमित्यत्र तात्पर्यं। तदिदं वक्ष्यति। एतद्धिधर्म एतस्माद्भिन्न इत्यादि
सादृश्यवदस्तु पलक्षणं वैधर्म्यमित्यपि द्रष्टव्यं। विशेषणेति। नचैवमे कत्वाने परसंशयः स्यादिति वाच्यं। व्याप्तिदर्शनस्य पि
विरोधित्वात्। अस्तु वा तुल्यवित्तिवेद्यत्वं तथापि तद्विशेषकधीरसिद्धेवेत्य रु। तत्सदृशइति। अन्तीनेति। तथाच विशेष्य
सन्निकर्षमात्रस्यातिप्रसक्ततया तद्विशेषसन्निकर्षत्वेनैव हेतुत्वं। गोरत्वं प्रामाणिकमितिभावः। सामान्येति। तवेतिशेषः। मम
तु वर्तमानविशेषकमेव व्याप्तिग्रहस्य हेतुमिति भावः। यद्वेति। यद्यपि शृङ्गग्रन्थ्यादिगवयगतत्वेनगोसादृश्यं किंतु गवयगतं शृङ्गि
इवतयापि सादृश्यमिति भावप्रधानो निर्देशः। इतिभाव ॥ तु क्तत्वयत्सुपलक्षणं तस्मादयं परइति ज्ञानानन्तरमेत
स्मादपरः स इत्यादिकमप्युपमानमेवेत्याह। एवंचेति। सर्वेषामिति। पूर्वेषांज्ञानानामुपमानता उत्तरज्ञानानामुपमितित्वं
मित्यर्थः॥ उपमामतेति पञ्चेपूर्वेषामाचार्याणामुपमा उपमिति मता तत्करणमुपमानमिति भावः। यथेति यथा तान्नित्यमन्
श्यप्रतियोगिनया स्मात्रासदृशीत्यगिनीत्यर्थः। लिङ्गग्रहस्तुपपादयति। गवयेति। नचतथापि व्याप्यतावच्छेदकज्ञानाभावादि
यस्तु क्तमिति वाच्यं। तन्मतेव्यापकत्वज्ञानस्यैव हेतुत्वात्। अनन्तरमनमातस्संलवाज्ञ। नच साध्याप्रसिद्धेत सत्संस्वइति

नन्वात्मप्रतिसंधानदशायामनुमानं न स्यादित्यत आह । यत्र क्वापीति । मनसापि तत्संनिधानादुपमानं न स्यादित्यपि द्रष्टव्यं । तदेवं सादृश्यज्ञानफलकं तदुपमान
स्यानिरस्य संज्ञासंज्ञिसंबंधपरिच्छेदकं तदुपपादयितुं तावदाह । कीदृगिति ॥ जिज्ञासायामिति प्रायिकं अजिज्ञासोरपि दैववशाच्छ्रुतगोसदृशवाक्या दुक्तक्रमेणापत्तेः
रिति । अप्रत्यक्षीकृतेति । धर्मिमात्रेति एकं कतरगवयपिंडदर्शनाभावादिति भावः । प्रत्यक्षमात्रादिति । किंचिन्नदीश्रयस्तानिकषादेवेत्यर्थः । प्रमाणं तु इति । ३

उ॰ स॰ ४ विशेषणज्ञानं विना मानांतरादोपनीतद्विशिष्टप्रतीतेरस्कलनाद्वा ह । यदि च कचित्प्रसिद्धानंतरमेव तदवांतरस्तदातुल्ये ...
~~मिप्रतिसंधानदशायामनुमानं न स्यादित्यत आह । यत्र क्वापीति । मनसापि तत्संनिधानादुपमानं न स्यादित्यपि द्रष्टव्यं~~
ननु सादृश्यविशिष्टविषयत्वं तदा स्याद्यदि सादृश्यप्रत्यक्षं स्यात्तदेव तु दुर्लभमित्यत आह । सादृश्य इति । ...सि ।
प्रत्येकं भिन्नप्रमाजनकत्वे सतीत्यर्थः । समाहृतयोर्मिलितयोर्वा एकप्रमाजनकत्वमिति भावः । फलेति । शाब्दप्रत्यक्षरूप
फलानेकत्वमित्यर्थः । ननु शब्दे नाक्षुसावकः । किंतु तज्ज्ञाने तत्र समुनिरूपमस्त्येवेति तत्समाहारः स्यादित्यत आह
वाक्येति । एवं सादृश्यज्ञानापेक्षा न स्यादिति तत् ... ज्ञानकाल एव समयविच्छेदः स्यादित्यर्थः ॥ फलेति ॥ फल
जन्यत्वेपि न तदंतर्भावः स्यादि यथा प्रत्यक्षफलपरामर्शजन्यानुमितेः न प्रत्यक्षान्तर्भाव इत्यर्थः ॥ शोधपत्रमिदं चतुर्थं
ऽऽ राम

४

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यादेवतसंभवभावोपमानंनस्यादित्यपि[illegible]। नतुसादृश्यविशिष्टविषयीतत्तस्याद् दि सादृश्यप्रत्यस्यात्तदेवदुर्लभं। मिथ्ये
ति आ[illegible]सादृश्यस्येति[illegible]किंविशेषाश्रयसन्निकर्षादित्यर्थः सांवृदि आश्रयेण[illegible]यावत्[illegible]धर्माश्रये[illegible]संयोगा[illegible]संड[illegible]
प्रत्येकंतद्दृश्यग्रह[illegible]मिति[illegible]सन्निकर्षाश्रयमसन्निकर्षादृश्ये[illegible]तप्रतिज्ञायाम्[illegible]सन्निक[illegible]स्वदृष्टेनस्य
दि[illegible] अथ[illegible]एतज्ज्ञापक[illegible]सादृश्य[illegible]प्रकारक[illegible]रपिबोधता। आतएवली[illegible]प्रक[illegible]
[illegible]तयोः[illegible]पत्[illegible]पदं[illegible]मनसा[illegible]विमल[illegible]बोध्यानदृश्यसादृश्यज्ञानफल[illegible]नास्य निगमे
[illegible]सामे[illegible]उपपाद[illegible]तावत्। काहृग[illegible]। [illegible]कतयोः[illegible]ज्ञासो[illegible]सादृश्यावा
[illegible]करोति। अभिमितेन[illegible]संकेत[illegible]गवय[illegible]शब्द[illegible]दिति[illegible]। प्रमाणान्तरमिति। प्रत्यक्ष[illegible]
[illegible]तयोर्मिलितयोर्वा एकप्रमाणत्व[illegible]मिति[illegible]प्रत्यक्षेण। [illegible]फल[illegible]मर्थः। नेनु
[illegible]स्मृतिरूपं अन्यथा[illegible]स्यादित्यत आह। वाक्यार्थेति। एवं सति सादृश्य[illegible]ज्ञानस्यादिति
[illegible]काल एव[illegible]स्यादिति[illegible]। [illegible]तदंतर्विषयप्रत्यक्ष[illegible]फलपरामर्शे[illegible]नुमिति[illegible]प्रत्यक्ष[illegible]फल[illegible]
[illegible]त्यर्थः[illegible]पदवाच्य[illegible]तात्पर्यादिति। असकृदिति[illegible]गवयशब्दस्य वाच्य[illegible]दित्यर्थः। [illegible]

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वोदिनासंकुचितसुखत्वमेवयथाद्युगपद्वाच्यमित्यर्थः। तदुक्तावादिति। असंकुचितस्यैवगवयत्वस्यवाच्यत्वादित्यर्थः। उक्तकल्पद्वयस्या
उ.स० वपंचमकल्पमालंबते। अ... तइति। अन्यथासादृश्यस्यैववाच्यत्वाभ्युपगमगौरवादवाच्यस्यैवनस्यवाच्यत्वग्रहादितिभावः। पूर्वमिति। गव
६ यपिंडप्रत्यक्षादितिशेषः। तथाचनदेवोपमानात्तत्रशक्तिग्रहइतिभावः। अन्यथासिद्धिमाशयमविद्वान्नुशंकते। अर्थेति। तदनुपस्थितेरिति
५ तथाचगवयशब्दप्रवृत्तिनिमित्तवाच्यत्वग्राहकेनयाकल्प्यमानस्यास्यनान्यथासिद्धिरितिभावः। अयमावश्यकः लाघवादितिभावः। शक्य
संबंधमाह। सादृश्यसमानाधिकरणमिति। अन्यथेति। तात्पर्यनिर्वाहकप्रमाणासिद्धौलक्षणविरहः। तत्सिद्धौतादृशोपमानसिद्धिरित्य
५ र्थः। ज्ञानीति। यद्यपिज्ञातित्वस्यव्यक्तिवृत्तित्वेनतद्वाचकतयानव्यभिचारस्तथापि। येनतत्पदवाच्यत्वविवक्षायांव्यभिचारोबोध्यः। वस्तु
तोमेयत्वादिप्रवृत्तिनिमित्तकपदेव्यभिचाराभावात् ज्ञातिपदेनज्ञातिप्रवृत्तिनिमित्तकगुणकर्मादिपदंविवक्षितंतस्यचद्रव्यवाचकत्वाभावा
द्व्यभिचारइतिभावः। ननुतत्रापितात्पर्यस्यैवमानुपपत्तिरित्याशंक्य विरुद्धतात्पर्यकतयानिश्चितेसापिनास्तीत्याशयेनस्वरूपमाह। अपि
तं४ चेति। तात्पर्यमस्तीज्ञायत ... इत्यपिबोध्यं। सर्वत्रानुयेति। यद्यप्येवमपिप्रकृतलक्षणस्यादेवउक्तप्रकरणादिनाप्रवृत्तिनिमित्तविशिष्टचज्ञा
नादलक्ष्यस्यधर्मिमात्रेनन्वयात्तथापितात्पर्यानुपपत्त्यालक्षणेतिपरोक्तनिराकरणमात्रपरोयंग्रंथः। प्रकृतदूषणंतुपूर्वोक्तमेवेतिवयंप राम
श्यामः। कस्यचिदिति। किंचिद्धर्मविशिष्टस्येत्यर्थः। वैशेषिकःप्रत्यवतिष्ठतेत्विति। सामान्यव्याप्तौदृष्टांतमाह। गवीति। अत्रप्रयुज्य ६
मानत्वादित्यस्यगवयत्वोपलक्षितेनधर्मिणिप्रयुज्यमानत्वादित्यर्थोयं। इतश्चासाध्यतद्वाचकत्वपर्यवसानादाह। गवयत्वांशेदृष्टांत। गव ५

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

थासिद्धमित्याह। तस्मिन्सतीति। इंद्रियसन्निकर्षस्य व्यभिचारमप्याह। उपलब्धेति। जातिसंकरप्रसंगादतींद्रियधर्मिणि उपमानाभाव
प्रसंगाच्चेत्यपि बोध्यं। सादृश्यज्ञानमित्यंतं दूषयति। तन्नेति। यद्यप्येवं सादृश्यपदं नियतधर्ममात्रोपलक्षणमित्येव परसिद्धांतो युज्य
तेतथापि नियतं मृतगवयवाच्यत्वे शक्तिग्रहो न स्फुरतीति सादृश्योपलक्षणत्वाभिप्रायवानेव गवयत्वविशिष्टशक्तिग्रह उपमानसाध्य
तया सप्रपंचं सिद्धांतयति। तस्मादिति। उपलक्षण[illegible]मिति। यथा सर्वनामपदे बुद्धिस्थत्वमिति भावः। शरीरनानात्वमतेऽनुगतम
नैक्ये चैत्रत्वादिकं तथेत्याह। शरीरैकत्व इति। गवयांतरेऽपीति। यत्र प्रत्यक्षोपस्थितैकव्यक्तावेव शक्तिग्रहस्तत्रैव शृंगग्राहिकेति भाव४
त्रैत एव गवयांतरेऽपि सत्वादेवेत्यर्थः। प्रकारांतरोपस्थापितातींद्रियैकव्यक्तौ यत्र शक्तिग्रहस्तत्रैव पदलाघवेति भावः। उपलक्षणा
स्येति। व्यक्तिपरिचायकस्येत्यर्थः। शब्दाश्रयत्वबहुत्वयवत्वस्यापि शक्तिबहिर्भावापत्तेरित्यर्थः। यद्यपि किरणावल्यां नित्यमिश्र
व्यतिरेकमात्रेण पारिभाषिकत्वमेवेति शृंगग्राहिकापि परिभाषा तत्तत्वेवं तथापि तन्मतांतरमिति भावः। योगेति। सोपलक्षणा
योगे सोपलक्षिते यथार्थपंचकसमुदायस्य शक्तिरित्यर्थः। ननु योगादेव पाकानुकूलकृतिमत्त्वोपस्थितिरस्तु। नोपलक्षणी
भूतं न वा समुदायः शक्त इत्यत आह। अन्यथेति। क्रियानुपहितेति पाकानुकूलकृत्यनुपहित इत्यर्थः। तदेव विवृणोति। आपत्र
नीति। उपलब्धे स्वरूपं दर्शयित्वाह। ज्ञानादीति। दूषयति। योगासावादिति। गवयपद इति शेषः। उपस्थितेति। दुःखवासंनि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

[illegible] संके [illegible] कस्य यथा [illegible] सिद्धवत्तथापि विशेषणस्योपमानत्वमेवेत्ययुक्तात्पर्यं । तदिदं दर्शयति । [illegible]
[illegible] आहीति [illegible] इत्युपलक्षणं [illegible] एवं ॥ विशेषणेति । नन्वेवमेव [illegible]
[illegible] उपदर्श [illegible] विशेषणस्य तथापि तद्विशेष्य [illegible] ॥
[illegible] सन्निकर्षमात्र [illegible] सन्निकर्ष [illegible]
सामान्यं [illegible] विशेष्यकं [illegible] इत्यर्थः । यद्यपि [illegible]
[illegible] सादृश्य [illegible] उपलब्ध [illegible] । तस्मादयं पर [illegible]
[illegible] उपमानमेवेत्याह । एवं [illegible] । पूर्वं [illegible] ज्ञानानामुपमान [illegible]
[illegible] करणमुपमानमिति [illegible] । [illegible]
[illegible] इत्यर्थः । [illegible] उपपादयति । गवयेति । ननु तथापि [illegible]
[illegible] इति [illegible] एव [illegible] त्वात् । [illegible] । नवसादृश्य । प्रसिद्ध [illegible] इति [illegible]
[illegible] अनुपपत्ते [illegible] । यदि [illegible] उपमान [illegible] पि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यद्वोपलक्षितइत्यर्थः।गवयत्वप्रवृत्तिनिमित्तकत्वासिद्धेः गवयत्वविशिष्टवाचकत्वासिद्धेरित्यर्थः।यद्विगवयत्वविशिष्टमितिप्रयुज्यमानत्वाद
त्यर्थस्तत्राह।नवेति।धर्म्यंशेप्येवंशक्तिग्रहात्तदवधारणस्यशक्यत्वेपिविशिष्टेतदग्रहात्तदवधारणमितिविशिष्टरूपेत्वासिद्धिरित्यर्थः।नन्वध
मेवितत्रापिप्रागेवशक्तिग्रहइत्यत [illegible] सामानाधिकरण्येति।।साहश्यसामानाधिकरण्यमात्रेणतत्रतद्ग्राह्य
था ग्रहात्तनुगवयत्वविशिष्टेतस्यतदानीमनुपस्थितेरित्यर्थः।तर्केणेति।गौरवाख्येनेत्यर्थः।एतन्नास्त्युपेत्योक्तंवस्तुतोन्यत्रापिनप्रवृत्तिनिमि
त्तमित्यपिनबुद्धेरित्याह।अनुमितेरिति।तन्नापीति।अनुमितेर्व्यापकतावच्छेदकप्रकारकत्वानियमासिद्धएवेत्याभिमानः।व्यतिरेकीति।पूर्वो
क्तव्यतिरेकीत्यर्थः।इत्थायाइति।तथाचतदवष्टंभेनानुमितेर्व्यापकतावच्छेदकप्रकारत्वालंबनमितिभावः।तस्यसामान्यतोदृष्टस्य।तदप
रिच्छेदकत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तत्वापरिच्छेदकत्वात् तर्कसहकारेणैवतस्यतत्परिच्छेदकत्वाभ्युपगमादितिभावः।यद्यपितादृशायांनोपमानस्या
वतारस्तथापितर्कावतारेणसामान्यतोदृष्टस्यकिंचित्प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमनुमायपर्यवसितत्वादग्रेपुनस्तर्कावतारेउपमानप्रवृत्तिरिप्रत्युक्तेस्तत्रा
वः।अत्रेदमालोचनीयं।क्लृप्तप्रमाणभावस्यसामान्यतोदृष्टानुसंधानमात्रंकल्प्यमितुमर्हलाघवान्ननुमानांतरंगौरवात्।नचपुनस्तर्कानुसंधी
यमानादपितर्कसहकृतात्तस्मात्प्रवृत्तिनिमित्तपरिच्छेदात्रानुमितेर्व्यापकतावच्छेदकप्रकारकत्वानियमादितिवाच्यं।लाघवगौरवसह
कारेणतदनवच्छेदकस्यापितानाभ्युपगमात्।अतएवेश्वरानुमानेक्षित्यादावेकमात्रकर्तृकत्वानुमितिः अस्तुतयापिइतस्यवृत्तिनिमित्तेगुरु

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उ०म० त्वादिति मानां तर्कैं इतराप्रवृत्तिनिमित्तकत्वनिश्चये उक्तव्यतिरेकिणा गवयत्वप्रवृत्तिनिमित्तकत्वसिद्धिरविकलैव न च साध्याप्रसिद्धिर्न तासिद्धिरि
ति वाच्यं । तथा सत्युपमानादपि विशिष्टबुद्ध्यनुदयापत्तेः । विशेषणज्ञानं विना तदसंभवात् । यदि च गवयत्वं किंचित्प्रवृत्तिनिमित्तं जातिविशेष
[illegible]ादिना तुल्यविशिष्टेष्टतया किं चित्त्ववदेतस्य सिद्धिसंभवात् तथात्वं तदा प्रकृते तुल्यं । व्यतिरेक्यंतरेपी रामेवगतिः । किंचैवं वक्ष्यो जीवेरणांनान नम
प्रतियोगी प्राणित्वादिति सामान्यतो दृष्टं तर्कमाह । कृते पुनरनुसंधीयमानं जीवित्वप्रकारकं ज्ञानं जनयति । तथा गवयपदं गवयत्वं तदितराप्र
तरवृत्तिनिमित्तकं पदत्वादिति सामान्यतो दृष्टमानं तर्कसहकृतं पुनरनुसंधीयमानं गवयत्वप्रवृत्तिनिमित्तकत्वं परिच्छिनत्त्युक्तमानं तेरेण
तदुक्तं प्राग्विचित्रं सहकारिबलेनैकस्यापि विचित्रकार्यजनकत्वादिति । अन्यथा तत्र लिंगविशेषणादौ विचारविषये यापि [illegible] केवल
वकाशास्यात् । तस्मात्सिद्धोपमानं मानांतरं । स्वीकुरुवाव्यपि शिमनानंतरमिति । वस्तुतस्तु संज्ञासंज्ञिपरिच्छेद उपमानार्थः । तदु
क्तं कुसुमांजलौ संबंधस्य परिच्छेदः इति । ननु प्रवृत्तिनिमित्तपरिच्छेदोपि तस्य शक्यत्वनिश्चयः स्यादिष्टापत्तेः तस्य नियमत उपस्थितो मानां
लाभात् । तदुक्तस्य व्यवहारान गत्वेनानुदेश्यत्वा[illegible] । तथा गवयत्वविशिष्टवाच्यत्वसिद्धिरेवोद्देश्या तदिदं वक्ष्यति । गवयत्वविशिष्टो यमी राम
गवयशब्दवाच्य इति । प्रवृत्तिविशेषपरिच्छित्तिरुपमानस्य फलमिति गवयत्वविशेषणत्वपरिच्छेदार्थमुपमानस्वीकार इति परमार्थः ॥
इति बलाद्वदापत्तिर्णीयते एवं च शब्दाद्विशेषणवाच्यत्वात् । उक्तं च । गवयत्वविशिष्टोयमसौ गवयपदवाच्यो ॥ तदुक्तं कुसुमांजलौ । सामान्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सामान्यविशेषवाच्यत्वस्य मानांतरमनुसरणीयमिति। नत्रब्रूमः॥ एवंव्यवहारादेरपि शक्तिग्राहकस्य व्यक्तिमात्रविषयत्वात्।
घटत्वादिवाच्यार्थग्रहार्थं मानांतरमनुश्रियेत। यदि च लाघवादिसहकृतं व्यक्तिग्राहक मेव[...] मेव तद्ग्राहकं तदा
प्रकृतेपि तुल्यं तदिदं इत्यति। शक्तिग्राहकमेव लाघवसहकृतं निमित्तमवधारयति यथा क्वचित्स्यादौ कर्तृग्राहकं कर्तुरेकत्व
मिति। ननु विशिष्टे प्रकृत शक्तिग्राहकं नास्ति शब्दस्य गवयत्वोपस्थितिकाले पर्यवसितत्वादिति चेत्। न। गवयत्वविशि
ष्टो गवयपदवाच्यः गोसदृशत्वादिलक्षितसहकृतस्य सत्वात्। [...] न च दृष्टांतासिद्धिः। अतिदेशवाक्यावगतपिंडस्य
वदृष्टांतत्वात्। लिंगास्नासादिनाप्यनुमित्या विरोधात्। अन्यथाप्यव्यवहारादिनाप्य घटत्वादिविशिष्टशक्तिग्रहोपि न शक्यः। यद्वा
धर्मिवाच्यत्वात्। शब्दादेवसिद्धेः गवयत्वं गवयपदवाच्यं। गवयत्वादिव्यतिरेकिणा लाघवसहकृतेन तद्वाच्यत्वसिद्धिः। न च पिशाचे
सपक्षाभावात् हेतावसाधारण्यं। तस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया दोषत्वात् दस्य च तर्कसहकारेणाधिकबलत्वात्। गवयपदप्रवृ
त्तिनिमित्तत्वमेव साध्यं तथा च सपक्षाभावान्नासाधारण्यं। न च साध्याप्रसिद्धिः गवयपदं किंचित्प्रवृत्तिनिमित्तकमिति सा
मान्यतो दृष्टादेव सामान्यतस्तत्सिद्धेः न च व्याप्याद्यप्रतिसंधानदशायामपि न तत्परिच्छेदान्नैवमिति वाच्यं। तत्र मानाभावात्
अन्यथानुमानेद्वषणाद्यासस्यासंगतत्वापातात्। तदद्दृष्टे वेपि न क्वनवतार उपमानावतारसंभवात्। तथा च यत्र तत्पारिच्छेद[...]

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

उ.ख. कुप्रप्रमाणत्वावश्यंभावे वावतारः कल्प्यते लाघवात्। नाम विशिष्टे नामिप्रत्यक्षवत्सुषुप्तावपि सन्निकृष्टे गोत्वविशिष्टे गवयपदवाच्यत्व।
ष्टबुद्धिसंभवाच्च। न च तत्र तस्य पूर्वमयत्नान्न तदुपनय इति वाच्यं। अतिदेशवाक्यादेव सामान्यतः पूर्वं तदवगमात्। अत एव पद
४ धर्मे उपनीतत्वान्मानसप्रत्यक्षं। अपूर्वत्वाकारकं तत्त्वस्य मसंभवाच्च। अत एव मनःसन्निकृष्टे व्यवसाये तदुपनीतत्वे पि ष्टानुव्यव४।
ड्रियसन्निकर्षविच्छेददशायामतीन्द्रियेका गतिरिति वाच्यं। तदैन्द्रियादिलिंगमात्रपरामर्शविन्मानसेव विशिष्टवाच्यत्वपरि
फले वैजात्ये परस्परव्यभिचारे दोषत्वात्। न चैवं सादृश्यस्यानुपनयोपि समयपरिच्छेदः स्यादित्युक्तमिति चेत्। न। तत्र ज्ञानस्याव्य
शेषपरिचायकत्वेनान्यथासिद्धेः। वासरवादेवदत्तपदवाच्यत्वाद्यत्र वासोज्ञानवत्। न चैवं मानान्तरविलयः स्यादिति चेत्। न।
मिनोमीत्यनुव्यवसायबलेन प्रमाविजातीयप्रमासिद्धौ तत्करणसिद्धिः। उपमिनोमीत्यनुव्यवसायोपि तुल्य इति चेन्न। संज्ञास
बंधसिद्धौ तादृशानुव्यवसायासिद्धेः। गवयमुपमिनोमीत्याद्यनुव्यवसायस्य सादृश्यबुद्धिविषयत्वात्। अत एवान्यत्रापि मुर
दसादृश्यप्रतीतौ तथात्वादिदमुक्तं। न ह्यमेवेनोपमानोपमेयव्यवहारः। कास्यादाविति। तथा च वैशेषिका एवं ज्ञान इति सिद्धि
नायमितिसंक्षेपः। नहीति। यद्गोसदृशः किं शब्दस्य वाच्य इति एकदेशे तदा तमुद्दिश्य गवयपदवाच्य इति विदध्यात्। किन्तु
शब्दवाच्यः क इति ततो गवयशब्दवाच्यो गोसदृश इत्युत्तरिते गवयशब्दवाच्यमुद्दिश्य गोसादृश्यविधानेयो धूमवानितिव

अत्रविशेष उ

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गवयपदवाच्यस्यैवगवयशब्दोगवाद्यर्थमुखोवाच्योस्त्वितितस्यैववाच्यत्वं।तन्त्रप्रकृतानुपयुक्तमित्यर्थः।वस्तुतोगवयत्वस्यतथापिनशक्तिग्रहइत्यर्थः
नतुगन्धवतीपृथिवीतिवद्वाक्यगालावपिलक्षणबोधपरमिदंवाक्यमित्याशंकते।अथलक्षणेति।नन्वेवंहस्त्यादीनांगवयव्यवहा
रविषयत्वंनतदप्रयोगात्तन्निश्चयमतआह।सर्वेति।यद्यप्येवंसर्वत्रलक्षणेनव्यवहारसाधनंतुछिद्येततथापिगवयत्वस्यतदानीमुपस्थि
तोपृथिवीत्वनिमित्तकपृथिवीव्यवहारवद्गवयव्यवहारस्यासिद्धिरेवेत्यत्रतात्पर्यं।नहीति।गवयपदवाच्यत्वंमतीन्द्रियंकलिंगादेरगा
नमितिलिंगस्याज्ञाततयातस्यज्ञानानुपपन्नइत्यर्थः।उक्तंविस्मृत्याशंकते।अथेतिउक्तंस्मारयति।योगीतितादृशंवस्यति।अनुक्तत्वा
दिति।नहीतिपर्यायस्येति।लाघवस्येत्यर्थः।गौरवसहकृतेति।ननुपूर्वमन्यानभिमतकत्वनिश्चयायेनव्यतिरेकिणातदन्योऽसिद्धिःस्यात् था
दितिलाघवं।पूर्वमपितन्निश्चयःसंभवत्येवेत्याह।अस्त्विति।बुद्धावपीत्यभ्युपगमवादः।वस्तुतोनुमितेर्व्यापकतावच्छेदकप्रकारक
त्वनियमात्स्युपगमान्नतथाबुद्धिः।अन्यथातदनंतरंव्यतिरेकिणागवयत्वनिमित्तकत्वबुद्धौबाधकाभावादित्युक्तं।केषांचिन्मतमाह
अथेति।व्यक्तिज्ञानमुपमितेरित्यर्थः।आनंत्यादिनाव्यक्तिग्रहोनशक्यइतिगोत्वादिविशिष्टएवशक्तिरित्याह।व्यक्तीति।व्यव
हारोपिनव्यक्तिमात्रेकिंतुजातिविशिष्टव्यक्तावेवेतिलाघवं।निमित्तमिति।गोत्वादिमात्रनिमित्तत्वेनेत्यर्थः।अनन्यलभ्यस्यैव
किंशक्तियत्वोन्नत्यस्यशक्यत्वमितिगोत्वादिविशिष्टएवशक्तिरित्याह।अनुरूपंदृष्टांतमाह।यथेति।लाघवसहकृतकर्तुंयाहकादेव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

।त्रकर्तृसिद्धिरित्यर्थः। एककर्तृकत्वामिति। एकमात्रकर्तृकतामित्यर्थः। बाधितेति। गुणोप्यबाधितत्वप्रमैवेतिभावः। अनकद्वा
त्वमत्रे कथंत्वमत्वमितियदिब्रूयात्तत्राह। अलघुनीति। यद्यप्येवंव्यापकतानवच्छेदकप्रकारत्वे पूर्वोक्तिविरोधः तथापि तस्य
वोनुपनीतविषयकत्वामितिभावः। नचेति। उपमीयतेनेनेत्युपमितिरूपमानमित्यर्थः। तदेवचव्यक्तिग्रहोपरनामाक्षुत्पत्तिशिरो
१ :शब्देति। क्षुत्पत्तिग्राहककारिणीनत्रूपमानेतथा। ज्ञातसंकेतापत्तेः। तथाचतयोरैक्यंस्यादिति भावः। नवातदनुक्तिरत्य
।मितियथासिद्धसाध्यसमभिव्याहारे सिद्धसाध्य[illegible]प्रयुज्यतइत्यादौ सिद्धसाधनादिबोधः। तदिदमुक्तं। विशेषेति। योग्यताद्य
स्यैत्यर्थः। केचित्तुशक्तिग्रहोपिक्षुत्पत्तिशिरोमणौ४। अन्त्येति। यथाधूमेव्याप्तिग्रहाद्वह्निज्ञानमनुमितिस्तथा एकत्र शक्ति
त्पदार्थान्तरज्ञानमनुमितिःपदार्थान्तरेष्वनैवमितिन ग्राह्यंतत्सविडइत्यर्थः। उपलक्षणेनेति। अतएवनतत्प्रकारिकाधीरितिभावः।
वेति। बुद्धिविशेषविषयस्येवततोव्यवहारादित्यर्थः। अन्वयेति। धूमादेर्वह्निव्याप्यत्वादिकं नियामकमस्ति नियतपदार्थो
ग्रेति। तथापितेनैवशक्तिग्रहोवाच्यइत्यर्थः। यदिचमानान्तरपक्षेनेत्तुगतेनैवशक्तिग्रहद्युतिब्रूयात्तत्राह। नहीति। तथासति राम
यादिपदेपितथास्यादिति भावः। एवंचतत्पदार्थान्तरधर्म्यमितिशब्दान्तराविस्थितयाकिंचिद्धर्मविच्छेपोजकमितिप्रसक्ताव ८
ग्रेये। यविति। शब्दस्यसमयस्याभाविकमत्रैतयाचे[illegible]त्रोमाहरणेकेइत्यादौनतोमित्र्मात्रादर्शनान्नैसेलवर्ति बुद्धिरुपायमानेत्यर्थः

र्नस्यादिति ३ एवेति दभ्रय

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

र्थोहीति। शब्दादिरिति शेषः। अन्यत्र तथा दर्शनात्तथा च शब्दादिः सर्वदिति भावः। पदविशेषेणैवमुत्पत्तिरन्यथैतादृश
र्मेणाप्रमाणानं स्यादिति शब्दांतरवि एवेत्याह। जनकत्वस्येति। अत्रानिराकांक्षतया तथान्वय इति भावः। तथा च पद
दात्वसमगादिति ध्येयं। ननूपमानज्ञानकारक [illegible] मेवोपमितित्वमित्यन्योन्याश्रय इत्यत आह।
मितत्वमिति। एवं च न वैधर्म्याकारमिति भावः। पूर्वोक्तसंज्ञासंज्ञिसंबंधबुद्धेर्विजातीयत्वमित्याह। करणेत्यादि। नियतधर्म यद्दीति
सादृश्यादिसमानाधिकरण्येन गवयत्वादिविशिष्टवाच्यत्वज्ञानमित्यर्थः। अनुमितौ लिंगोपहितत्वाज्ञानेपि सादृश्यादिज्ञा
नेत्यर्थः। यद्यपि तदनंतरमानसस्य च शाब्दस्य च तादृशज्ञानस्य संवादतित्व्याप्तिः न चागृहीतसमयसंज्ञाया इत्यपि विशेष
णादेवप्रथमसंकेतग्रहे तथाप्यतिव्याप्तेः। एवमपि लक्षणयोरतिव्याप्तिः। तथापि नियतधर्मज्ञानस्यातिदेशवाक्यानुसरण
व्यापारितावापन्नस्य च यत्रैकत्वं तत्र ज्ञानमुपमितिरित्यत्र तात्पर्यं। ननु यद्यपि प्रवृत्तिनिमित्तं तत्परिच्छेद्यमित्युक्तं तथाप्यनु
गतेन ज्ञानमुपमितिरित्येव लक्षणपर्यवसाने किं तदित्याकांक्षायां प्रवृत्तिनिमित्तलक्षणमाह। प्रकारतयेति। प्रसंगादित्यत्र
त्वेतागवयत्वादीनामननुगमे प्रवृत्तिनिमित्तवैशिष्ट्यज्ञानमित्यर्थः तल्लक्षणान्तरं ज्ञेयमिति बोध्यं। यद्यपि व्यक्तौ शक्तिरितिचे

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रकार

यत्केऽप्रकारत्वादनिष्पत्तेः । तथापि तत्प्रवृत्त्याज्ञानैत्र्वेतत्त्वं । नवैवमप्याकृतावतिव्याप्तिः । तदन्यत्वेनाविशेषणात् । यद
च्छेदेन यत्कौ शक्तिग्रहस्तन्नया । आकृतेरेकेन शक्यतावच्छेदिका गोत्वादित्यन्ये । गोविसदृशाद्गिति । तथा च वाक्यार्थपदं तात्प
तात्पर्यविषयपरमेवं गोसादृश्यासामानाधिकरण्येन तत्परिच्छेदो विसादृश्याभावस्य तद्भिन्नस्य वाक्यार्थत्वादित्याहु
रितिनिरुक्तो बोध्यः ॥ ॥ ॥ इति श्रीसोदरपुरसमुद्भूतमहामहोपाध्यायश्रीरुचिदत्तविरचिते तत्त्वचिंतामणिप्रकाशे उपमा
नपरिच्छेदः ॥ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ गोविंदशोमस्तु धियाशेषयज्ञेश्वरस्तु ना ॥ उपमानपरिच्छेदे लिखितं स्कुटिप्पणं ॥ ॥ ॥ ॥
श्री ॥ श्री ॥

३००

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative